

NEMZET ÉS NEMZETISÉG

1. Egy előző kísérletemben — magyarítsuk így az esszét — a nemzet fogalmát is érintettem (*Nyelv és jog. Korunk*, 1970. 9). S bár fenntartásaim a zárt formulákkal szemben azóta sem oszlottak el, most mégis meghatározásokhoz kell folyamodnom, ha a *nemzet* fogalmából a *nemzetiség* fogalmát kívánom levezetni.

Nem okozna különös nehézséget a nemzet valamelyik múltbeli, többé-kevésbé klasszikussá vált meghatározását a hazai viszonyokra alkalmazni, hiszen a formuláknak se szeri, se száma, s magam is húzhatnék elő fiókomból jó néhányat. Nekünk azonban *itt és most* van szükségünk a nemzet és a nemzetiség fogalmának meghatározására, annál is inkább, mert Romániában magyar nyelven az utolsó negyedszázad folyamán erre még kísérlet sem történt.

Más tájakon a mi korunkban és más korban a mi tájainkon bizonyára mást értenének vagy értettek volna nemzetten és nemzetiségen, vagy legalábbis a klasszikus definíciókban szereplő ismérvek rangsorolása volna más. Itt és most azonban nem a világviszonylatokra alkalmazott, hanem a szocialista ihletésű román meghatározásokból kell kiindulnunk, azokat kell továbbfejlesztelnünk, még ha járátlanabb is az út és nagyobb a tévedés kockázata.

A szociológiai kutatás örvendetes fellendülése hazánkban lehetővé teszi a nemzet és a nemzetiség fogalmának tudományos igényű vizsgálatát. De ugyanakkor az önismeret és a népszolgálat ügye is ez.

2. Az RKP Központi Bizottsága mellett működő Történelmi és Társadalompolitikai Intézet folyóirata, az *Anale de istorie* 1967-es évfolyamában több tanulmány jelent meg a nemzet fogalmáról, a nemzeti közösségről, a nemzet fogalmának marxista értelmezéséről. Így látott napvilágot M. Mariannak az a meghatározása, hogy „a nemzet az etnikai közösség modern formája, amely rendszerint ugyanazon nyelvet beszélő, azonos területen élő, közös gazdasági, politikai és kulturális életet élő népek hosszantartó együttélése útján jött létre, ezek (a tényezők) pedig végső fokon bizonyos nemzeti sajátosság és nemzeti tudat kialakításához vezettek“*.

Ez a körülírás lazább és rugalmasabb formában követi a nemzet sztálini meghatározását. Más szavakkal fejezi ki azt, hogy a nemzet tartós közösség. Nem beszél „a kultúrközösségben megnyilvánuló lelki jegyek“-

* „Națiunea este forma modernă a comunității etnice care s-a constituit prin conviețuirea îndelungată a unor popoare avînd de regulă o limbă comună, în cadrul aceluiași teritoriu și al vieții economice, politice și culturale comune, care au dus, în ultima instanță, la formarea unui anumit specific național și a unei conștiințe naționale“ (*Anale de istorie*, 1967. 6).

ről, hanem egyszerűen „bizonyos nemzeti sajátosság“-ot mond. Új elemként veszi fel a meghatározásba a közös politikai élet tényezőjét és a nemzeti öntudatot.

Az is figyelemre méltó: Sztálin „emberek közösségé“-ről (obscnoszty ljugyej), Marian pedig „népek hosszantartó együttélésé“-ről (convițuirea îndelungată a unor *popoare*) tesz említést. S itt jó lesz azonnal tisztázni a nép fogalmát. A nép: a) jelenthet osztályt és néptömeget, szemben az uralkodó osztállyal; b) jelentheti az ország lakosságát, annak összességét, az ország népét; c) de jelentheti — s itt ebben az értelemben használjuk — a társadalmi ranglétrán a törzs és a nemzet között álló alukatot.

A világ népei a rabszolgatársadalomtól a hűbériséghez való átmenet korában alakultak ki, a nemzetek alakulása a hűbériség bomlásakor következett be. S bár a nemzetnek is a nép az alapja, s bár a fejlődés során nehéz határt vonni közöttük, a nemzet mindenestre a műveltség és az öntudat magasabb fokát tételezi fel. *A nemzet önmaga tudatára ébredt nép-személyiség.*

Marian tehát helyesen vette fel a nemzet ismérvei közé az öntudatot. Az az állítása viszont, hogy a nemzet népek hosszantartó együttélése útján jön létre, félreértésre adhat alkalmat. Előfordulhat ugyanis, hogy az együttélő népek nemzetté olvadnak össze, de más körülmények között az is megtörténhet, hogy nem, és békében (svédek és norvégek) vagy ellenségesen (Írország és Ulster) élnek egymás mellett. Ha általános szabállyá tesszük, hogy a nemzet több nép hosszantartó együttéléséből alakult, akkor elvetjük azt a képletet, amelyben egy nemzet egy népből formálódott.

Egy nyugati szerző, Izrael Zangwill osztályozása szerint vannak egyszerű nemzetiségek, illetve nemzetek, komplex nemzetek (Anglia), összetett nemzetek (Kanada) és hibrid nemzetek (a régi ottomán birodalomban). Az első, az úgynevezett „nationalité simple“ példájául az izlandi nemzetet említi, amely nyelvi, kulturális és vallási tekintetben homogén népből alakult ki. De nemcsak elszigetelten alakulhatott ki ilyen nemzet, hanem a kontinensen is, mint többé-kevésbé a finn népből a finn, az albán népből az albán nemzet.

Van itt azonban egy másik kockázat is. Ha a nemzetet úgy tekintjük, mint egyes népek hosszantartó együttélésének eredményét, akkor ez könnyen oda vezethet, hogy a nemzetbe más népeket, nemzetiségeket is besorolunk, amelyeknek külön etnikai tudatuk van. Így aztán a nemzetet — helytelenül — azonosítjuk az állammal, amint azt a franciák teszik, akiknél a *nationalité* nemcsak nemzetiséget, hanem állampolgárságot is jelent. Deák Ferenc ezen az alapon vette fel az 1868: XLIV. törvénycikk bevezetésébe: „Mínthogy Magyarország összes honpolgárai... egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja...“

Ez ellen, a nemzetiségeket is magában foglaló (és csak egyéneiben elismerő) *politikai nemzet* fogalma és ideológiája ellen harcolt — és joggal — az erdélyi románság 1868-tól 1918-ig. Helyesebb tehát, ha a nemzet meghatározása alkalmával *emberek és nem népek* hosszantartó együttéléséről beszélünk. Így az egy népből alakult nemzeteket is belefoglaljuk meghatározásunkba. De a több népből alakult nemzeteket sem zárjuk ki, hiszen azok is közösségek.

3. Adva van tehát a nemzet fogalmának egy korszerű román meghatározása, amely a nemzetiség körülírásához is alapul szolgálhat. A nemzetiség kérdésére ugyanis az *Analele* 1967. évi 6. számának szerzői, A. Gavrilă, M. Marian és El. Florea, nem térnek ki. A *Dicționarul Enciclopedic Român* sem határozza meg a nemzetiséget mint közösséget. A gondolatmenet tehát — magyar nyelven és a román nemzetfogalom szellemében — folytatásra vár.

Mivel pedig a *nemzetiség* szónak nyelvünkben több értelme van, zárjuk ki előbb a tárgyunkhoz nem tartozó változatokat, hogy a szó — mint burok és hüvely, ahogy Comenius szerette mondani — pontosan takarja a szóban forgó fogalmakat. A nemzetiség szónak ilyen, egyelőre vizsgálá-tunkon kívüleső értelme a nemzethez, nemzeti kisebbséghez való tartozás („mi a nemzetisége?”). Ilyen a nemzetiség szó, mint valamely nemzetet más nemzetektől megkülönböztető jellemvonások összessége („...penész fogja elborítani, megemészteni nemzetiségünket...” — írta Bajza József). Így jutunk el a nemzetiség mint *valamely más nemzettel közös állami kö-telékben élő népcsoport* fogalmához (Romániában több nemzetiség él).

Ez a sommás meghatározás a nemzetiséget mint „kisebbség”-et állam-jogi viszonylatban határozza meg. Így szerepel, több mint ötven éve, a nemzetközi jogban is. A Népszövetség védelme alá helyezett kisebbségi szerződések terminológiája szerint a nyelvhasználati és egyéb jogokat többnyire olyan állampolgárok számára engedélyezték, akik „faji, vallási vagy nyelvi kisebbséghez” tartoztak. Az Egyesült Nemzetek dokumentu-maiban már *nemzeti*, vallási, faji kisebbségekről van szó.

Az érdekelt államok gyakorlata is különböző. A Szovjetunióban ele-inte nemzetiségekről beszéltek, s ebbe az oroszokat is beleértették. Később a nagy nemzeti egységekkel szemben megkülönböztették a nemzeti kisebb-ség és az etnikai csoportok fogalmát. Jugoszláviában az 1963-as alkotmány kimondta, hogy a kisebbségeket ezután nemzetiségeknek kell tekinteni. Csehszlovákiában az 1968. évi alaptörvény szerint „a Csehszlovák Szoc-ialista Köztársaság a cseh és szlovák *nemzet*, valamint a köztársaság te-rületén élő *nemzetiségek* közös állama”. A román szóhasználat egyértel-műen az együttélő nemzetiségek (*naționalitățile conlocuitoare*) elnevezés mellett döntött, mely nem a mennyiségi különbségre (minoritățile națio-nale), hanem az együttélés tényére helyezi a hangsúlyt. A „kisebbség” csökkentési érzést válthat ki, az együttélés a román nemzettel való elsza-kíthatatlan kapcsolatra utal.

4. Hogyan viszonylik a mi szóhasználatunk a nemzetközi jogban forga-lomba hozott fogalmakhoz?

A *vallási* „kisebbségek” problematikája a nemzeti kisebbségeké előtt, a XVI. században jelenik meg. Hiszen már az 1555. évi augsburgi szerződésben gondoskodás történt I. Ferdinánd császár részéről a katoli-kus rendek szabad vallásgyakorlatáról. Az 1606. évi bécsi szerződés, ame-lyet Rudolf császár- király és Bocskai István erdélyi fejedelem is aláírt, a protestánsok részére biztosítja ugyanezt.

A Népszövetség és az Egyesült Nemzetek gyakorlatában viszont a val-lási kisebbség fogalma ott használatos, ahol keresztények mohamedánok-

kal vagy zsidók keresztényekkel és mohamedánokkal állnak szemben. A szocialista országok esetében ez a kérdés nem merül fel, mert nincsenek többségi vagy államegyházak, sem kisebbségi vagy másodrendű hitfelekezetek. A lelkiismereti szabadság és a vallási szertartás szabad gyakorlása mindenki számára egyaránt szavatolt.

A *faji* kisebbség fogalma a színesbőrűek esetében merül fel, bár itt is megtévesztő. A biológiában ugyanis a faj olyan egyedek összességét jelenti, amelyek minden lényegesen örökölhető sajáttságban megegyeznek. Biológiai szempontból tehát az egész emberiség egyetlen fajt alkot, mert nem létezik két különböző nemű ember, akik közt a kereszteződés ne volna lehetséges, vagy meddő utódokhoz vezetne. Ezért az emberek vonatkozásában legfeljebb fehér, néger, mongol és egyéb fajtákról (subspecies) beszélhetünk, amelyeket bizonyos testi jegyek egy csoportba foglalnak.

Van azonban a fajnak egy társadalmi értelme is, amelyet nem a hitleristák találtak ki, hanem előttük a francia Gobineau és az angol Chamberlain népszerűsített. Ez a tudománytalan elmélet a fajokat (pontosabban a népeket) felsőbb- és alsóbbrendűekre osztotta fel, s nem a faji kisebbségek védelmét, hanem azok elkerítését, disszimilálását, végső fokon kiirtását célozta. Ez a genocídiumhoz vezető elmélet, amelynek a gyakorlata a második világháború legnagyobb nemzetközi bűntényeit idézte elő, természetesen minden emberi jog tagadását jelenti. Ma már az Egyesült Nemzetek nagy többsége is állást foglal az olyan államok, így a Dél-afrikai Köztársaság ellen, amelyek a faji kisebbségekkel (helyenként a többséggel) szemben az apartheid gyakorlatát folytatják. Hazánk alkotmányában a 17. szakasz tiltja a faji vagy nemzetiségi gyűlölet szítását.

A faj irodalmi szóhasználatának Aranyánál („keleti faj“), Adynál („úri fajunk“), Juhász Gyulánál („fajok tanyája“) természetesen semmi köze a faji diszkriminációhoz, s az inkább a népre utal, a közös származás oldaláról megközelítve.

A *nyelvi* kisebbség fogalma közel áll a nemzetiség fogalmához, mert a nemzetiség legbiztosabb jele a közös nyelv. Mivel azonban a nemzetiség fogalmához még egyéb ismérvek is, így elsősorban a nemzetiségi tudat, hozzájárulnak, nyelvi kisebbségről világviszonylatban ott beszélhetünk, ahol egy bizonyos anyanyelvet beszélő, de még nemzetiségi létének tudátára nem ébredt kisebbség él. A fejlődésnek ebben a népi, nemzetiség előtti szakaszában is a kisebbség nyelvhasználata biztosított.

Ne menjünk például Afrikába vagy Indiába, ahol a legtöbb van. A cigányok sehol sem alkotnak államot, de nyelvükön megértik egymást, s bár rendszerint más nyelvet is könnyen elsajátítanak, és a legkülönbözőbb nemzetekhez tartozónak vallják magukat, nyelvük a nemzetközi jog szempontjából éppen úgy védelemben részesül, mint bármely más, nemzetiségi jelleget meghatározó nyelv.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének dokumentumaiban nemcsak vallási, faji és nyelvi kisebbségekről, de *nemzeti* kisebbségekről is szó van, ami — alkotmányunk szóhasználatára szerint — nemzetiséget jelent. Több ez, mint a faji, vallási és nyelvi kisebbség, mert a nemzeti sajátosságok és az öntudat magasabb fokát tételezi fel. Ez a kisebbség körébe tartozó fogalmak felső foka. Ilyen értelemben nevezi a mi szóhasználatunk is

együttélő nemzetiségnek (nemzeti kisebbségnek) a magyarokat, németeket, ukránokat, délszlávokat és a jiddis nyelvet beszélő zsidóságot is. Ezekre leszünk tekintettel a nemzetiség fogalmának további meghatározása során.

5. Eddig államjogi és nemzetközi jogi viszonylatban vizsgáltuk a nemzet és a nemzetiség fogalmát. Most a társadalomtudományt is segítségül kell hívnunk, hogy feltörjük a gyakran és helytelenül használt fogalmak kemény burkát. Mert nemcsak mennyiségi, hanem minőségi viszonyokról van itt szó.

Az *Anale de istorie* cikkeinek megjelenésével majdnem egyidőben zajlott le Budapesten a Társadalomtudományi Intézet szocialista hazafisággal és nemzetköziséggel foglalkozó munkacsoportjának vitája a nemzetiségi kérdéstről. A beszámolóban olvashatjuk: „A nemzetet a nyelvi, területi, gazdasági és kulturális tényezőkön kívül az is meghatározza, hogy az adott nemzet (közösség) történelmileg kialakult és tartós egységet képezzen. Ezzel szemben a nemzetiség (nemzeti kisebbség) szűkebb fogalmi megjelölés, mert jöllehet az illető nemzetiség a nyelvi és kulturális tényező birtokában van, de az esetek túlnyomó részében nélkülözi a területi és egészében az összefüggő gazdasági egység kritériumát“ (*Nemzetiségi kérdés — nemzetiségi politika*. 2. kiadás. Budapest, 1968. 74).

Itt tehát már a nemzetiség fogalmának tartalmáról, ismérveiről, minőségi megkülönböztető jegyeiről is szó esik, mégpedig a nemzet kritériumaival párhuzamosan. Mi is párhuzamosan fogjuk tárgyalni a nemzet és a nemzetiség elemeit.

A nemzet az *etnikai közösség modern formája*. Az etnikai közösség kezdetleges, öntudatlan, prenacionalis formája ugyanis — amint láttuk — a nép s annak változatai. Ebből, ezekből alakul a nemzetiség és a nemzet, amikor az etnikai összetartozás tudatára ébred. A nemzetiség tehát az etnikai közösségnek éppen úgy modern formája, mint a nemzet.

Hogy a nemzet — s így a nemzetiség is — mint etnikai közösség az emberek „hosszantartó együttélés“-e folyamán vált „tartós közösséggé“, az megint a múltra utal. Senki sem tagadja, hogy a nemzet és a nemzetiség történelmi kategória, történelmi sorközösség, s helyesen állapítja meg A. Gavrilă, hogy a nemzet „nagyobb lendülettel vitte előre az emberiség fejlődését, mint a közösség összes többi formái együttvéve“. Benne a materiális erők szubjektívizálódása megy végbe, de ugyanakkor a nemzeti eszme is visszahat rájuk, és anyagi erővé válik.

A történelem legkülönbözőbb erői segítik elő az etnikai közösség nemzetté válását. A nemzetiségi elv „mikrobái“ a francia háborúk közvetítésével terjedtek el a feudális és dinasztikus Európában, mikor Napóleon önkormányzatot ígért az idegen dinasztiák által leigázott népeknek. A Duna völgyében és a Balkán-félszigeten az osztrák, illetve a török elnyomók ellen folytatott harcban alakultak ki, forrottak össze az azóta önálló államokká fejlődött nemzetek. A múlt tudata a nemzeti ideológia alapvető tényezői közé tartozik, s van író, mint Mme de Staël, aki Németországról szólva a történelmet fontosabbnak tartja a nemzet valamennyi más ismérévénél.

A történelmi múlt, a közös népi harcok a románság nemzeti és a romániai magyarság nemzetiségi öntudatának egyaránt erőforrásai.

6. Szerzőink ezután a nemzet, illetve a nemzetiség tárgyi, *objektív* ismerveit sorolják fel anélkül, hogy azokat így neveznék. A nyelv, a terület, a gazdasági, politikai és kulturális élet, valamint bizonyos vonatkozásban a nemzeti sajátosság külön-külön, csoportosan vagy együttesen mind olyan adottságok, tényezők, amelyek a közösséget alapvetően határozzák meg. A nemzetiség *szubjektív* tényezői közé tartoznak bizonyos vonatkozásban a nemzeti sajátosságok, ide tartozik elsősorban a nemzeti öntudat, amely akkor lép működésbe, amikor a közösségben az objektív adottságok tudatosodnak.

Nem elég azonban a nemzetiség ismerveit objektív és szubjektív ismervekre bontanunk, hanem az objektív adottságok között is bizonyos sorrendet kell tartani. Ide tartoznak elsősorban az anyagi természetűek, mint a terület és a gazdasági élet, ide tartozik a politikai, vagyis a hatalmi szervezet, és ide tartoznak végül a szellemi élet tényezői: a nyelv és a kultúra.

Egységes területe a nemzetnek rendszerint van, a nemzetiségnek rendszerint nincs.

Az idealista elméletek többnyire figyelmen kívül hagyták a „horizontális dimenzió“-t, a területet, amelyen egy nemzet vagy nemzetiség él. A németek, Hegeltől Othmar Spannig, a néplelket tekintették a nemzet lényegének; a franciák, Renantól Durkheimig, szellemi elvnek tartották a nemzetet, mely a múlt örökségéből és az együttélés akaratából tevődik össze.

A területi elv mégis először a franciáknál merül fel, és végletes formát a németek adtak neki. Már Saint Pierre abbénál és Rousseau-nál olvashatunk a természetes határokról. Danton pedig szintén a természetes határokat hozta fel érvként a felszabadított Belgium bekebelezésére. A franciák azonban mégsem a Rajnára, hanem a lakosság akaratára hivatkozva tartották magukénak Elzász-Lotaringiát. „A népszavazás megtörtént!“ — mondta Poincaré köztársasági elnök, amikor 1918 végén virágésőben bevonult Strasbourgba.

A terület nemzetmeghatározó gondolata a nemzetiszocialista ideológiában a népi némettség eszméjével kapcsolódott össze. Népi németnek számított minden német származású vagy anyanyelvű egyén, aki a birodalom határain kívül élt. Háza, birtoka, az a terület, ahol állt — e felfogás szerint — Németország. De a birodalomban élő nem-németek telke, birtoka is — a nácik szerint — Németország.

A területi elv azonban nemcsak a terjeszkedés, más államok provokálása értelmében volt használatos. A múlt század derekán az olaszok hivatkoztak legtöbbit félszigetük egységére, amelyen apró államok tagolták szét a nyelvileg homogén olasz népet. Giuseppe Mazzini, a risorgimento egyik vezére éppen úgy, mint Pascal Mancini, a turini egyetem nemzetközi jogi tanára, a földrajzi tényezőnek adta a legnagyobb hangsúlyt a nemzet fogalmának ismervei között.

A risorgimento eszmevilágával szemben az ausztromarxisták voltak azok, akik leginkább elszakadtak a területi elvtől, s a területi köteléket (Territorialverband) a személyi kötelékkal (Personalverband) helyettesítették. De köztük is különbséget kell tennünk. Karl Renner a többséget is a személyi önkormányzat alapján akarta megszervezni, Otto Bauer viszont csak a kisebbség számára javasolta a személyi kataszter felállítását.

Az egyéni feliratkozásnak ezzel a rendszerével és kettős, közigazgatási és nemzetiségi községek felállításával Morvaföldön kísérleteztek 1905-től kezdődően, de ez sem itt, sem a lengyelországi zsidólakta területeken nem vezetett tartós eredményre. A marxista szerzők a sztálini meghatározás (1912—1913) óta egyre határozottabban tették magukévá a területi elvet mint a nemzetiség létének földrajzi alapját.

7. Ha a területi egység a fejlődés polgári szakaszában kezdett már bevonulni a nemzet fogalmába, a *közös gazdasági életről* mint a nemzetté válás követelményéről azóta beszélhetünk, mióta a marxizmus a társadalom gazdasági alépítményének gondolatát bevitte a szociológiába. Renan annak idején méltatlankodva mondta, hogy a *Zollverein* még nem haza. Pedig a német vámszövetség kimondása a Smith-féle szabadkereskedelem tanával szemben — éppen úgy, mint Kossuth Lajos Védegyletének iparpolitikája — már a tőkés fejlődés felfelé ívelő szakaszában bebizonyította, hogy a nemzeteknek gazdasági egységgé kell formálódniuk, s „ipar nélkül félkarú óriás a nemzet“.

Maga a nemzetgazdaság fogalma, amelyet a szocializmusra való áttérés szakaszában a „népgazdaság“ váltott fel magyar nyelven, arra vall, hogy a gazdasági élet a nemzetivé alakuló állam érdekeinek megfelelően szerveződött. A tudatformák azonban itt is csak a lét átalakulása után kezdenek hozzá igazodni, s így a gazdasági tényező még sokat váratott magára, amíg bevonult a nemzet fogalmába.

A nemzeti államok függetlenségük biztosításáért igyekeznek saját létfontosságú iparukat kifejleszteni. A nemzetiségek gazdasági életéről, szerényebb keretek között, csak a múltban beszélhetünk. A céhrendszer, a háziipar, a szövetkezeti hálózat, a nemzetiségi alapon létesített bank a szászság és a románság, a két háború között még a magyarság számára is biztosított némi belterjes gazdasági életet. A szocializmusban viszont, így hazánkban is, az iparosítás, a termelőerők arányos területi elosztása, egyenlő feltételeket biztosít az egyes tájegységek lakossága számára, nemzetiségre való tekintet nélkül.

Ha a nemzet és a nemzetiség fogalmát következetesen alkalmazzuk, akkor az is kiderül, hogy a „közös gazdasági élet“ a szocializmusban nem a nemzetet, hanem az *államot* jellemzi, amelyben a nemzetiségek is, mint államalkotó tényezők, benne foglaltnak. A tervgazdálkodás törvényerejű állami tervek szerint, állami szervek irányításával folyik, s az együttélő nemzetiségek szolidaritása éppen a közös gazdasági építésben nyilvánul meg a legteljesebben.

A Marian-féle meghatározás a nemzet ismérvei között a *politikai életet* is felsorolja. A történelem folyamán ugyanis a népek valóban politikai harcot folytattak azért, ami a nemzetek számára az önrendelkezés, a nemzetiségek számára az önigazgatás. A szocializmus szakaszában viszont a nemzetek és nemzetiségek külön politikai életéről csak a föderatív felépítésű államokban beszélhetünk, amilyen a Szovjetunió és Jugoszlávia.

A Szovjetunió alkotmánya szerint a nemzetiségeknek négy szinten van önkormányzatuk és politikai képviselőjük. Ezek a szövetségi, az autonóm köztársaságok, az autonóm területek és a nemzeti körzetek. Valamennyi bizonyos fokú közigazgatási autonómiával rendelkezik és szám-

arányának mértékében van képviselve a kétkamarás Legfelső Szovjet Nemzetiségi Tanácsában. Hasonló felépítésű, bár nem nemzetiségi, hanem történelmi egységek szerint tagolt, a szocialista köztársaságok szövetségén alapuló Jugoszlávia, amelynek keretében a Vajdaság Autonóm Tartományban és a Koszovo-Metohija Autonóm Területen széles körben érvényesülnek a nemzetiségek anyanyelvi jogai.

Hazánkban a nemzetiségi lakosság az államhatalom központi és helyi szerveiben képviselve van, s a Nemzetiségi Dolgozók Tanácsai a Szocialista Egységfront keretében tanácsadó szervként működnek. Maga a politikai hatalom az egész népé, a társadalom politikai vezető ereje pedig a Román Kommunista Párt.

A közös politikai élet tehát, miként a gazdasági élet is, a szocialista rendszerben nem külön-külön a nemzet és a nemzetiségek attribútuma, hanem *az államé* (s ez lényegében, némi árnyalással, a föderatív köztársaságok szövetségében is így van). Ennek a tartalomnak felel meg a hazai terminológia is: az állam legfelsőbb hatalmi szerve a Nagy Nemzetgyűlésnek alárendelt Államtanács, legfőbb közigazgatási szerve a Minisztertanács.

8. A nemzet ismérvei között a nyelv, a kultúra és a nemzeti sajátosságok kapcsolódnak az ember szellemiségéhez.

A nemzet „rendszerint ugyanazon *nyelvet* beszélő közösség” — olvassuk Mariannál. A „rendszerint” szó, amint a szerző további fejtegetéseiből kiderül, azért került a meghatározásba, mert — amint mondja — „többnyelvű országok” is vannak, mint Svájc és Amerika. Hogy azonban ezeknek a többnyelvű országoknak a lakossága egy *nemzetnek* tekinteti-e magát, az nem ennyire bizonyos.

A magas fokon iparosított Amerikai Egyesült Államokban, ahol fél-száz állam határait az etnikumra való tekintet nélkül, mintegy vonalzóval húzták meg, ahol a bevándorlók érvényesülésük értelmében igyekeznek mielőbb amerikaivá válni, és a második nemzedék már csak tőri anyanyelvét — itt még érthető, hogy a kétszázmillió többnyelvű, angolszász fölényű közösség egy nemzetnek érzi magát. A nyelvek szerint szervezett huszonkét svájci kanton lakossága azonban (bár vannak vegyes kantonok is), amely nagyobb százalékban őstermelő, és megőrizte helyi hagyományait, színesebb annál, semhogy egységes nemzetet alkothatna, bár az összetartozás tudata magas fokon van meg bennük.

De maradjunk csak Közép- és Kelet-Európában. Itt kétségtelenül a nyelv a nemzeti és nemzetiségi lét legbiztosabb ismertető jele. Az a nyelv tudniillik, amely a dialektusok fölé emelkedett, s amelynek segítségével ki tudott alakulni a gazdasági hálózat s a szellemi élet.

Gheorghe Bariț százharminc évvel ezelőtt, történelmi távlatban vizsgálva a román fejedelemségeket, mondotta, hogy a nemzetiség a nyelven alapul, s a nyelv „egy nemzet szent tulajdona”. Hetven évvel ezelőtt Jászi Oszkár a vegyes nemzetiségű társadalmak vizsgálatából vonta le az általános érvényű következtetést, hogy a nyelv a nemzetiség reagense. Mások a nemzetiség szimbólumának is nevezték. Arról pedig már szó esett, hogy mivel a nemzetiség nélkülözi a nemzet néhány lényeges ismervét, az anyanyelv kérdése itt még nagyobb súllyal esik latba.

Amikor Széchenyit idézve azt mondjuk, hogy „nyelvében él a nemzet“, nemcsak az anyanyelvre mint az egynemzetiségűek közti érintkezés eszközeire gondolunk, hanem a *kultúrára* is, amely ezen a nyelven alakul. Ezt a gondolatot Simion Bărnuț költői szavakkal fejezte ki az 1842. február 15-i memorandumban Balázsfalván: „A román nép, amíg csak él, beszélni és szeretni fogja nyelvét, mert Traján gyarmatosai nem alusznak, hanem tudatában vannak annak, hogy magasabb, emberibb kultúrára hivatottak, s azt csak anyanyelvük segítségével érhetik el.“

A nemzet és nemzetiség szellemi javainak állaga évszázadokon át halmozódott fel, s az egyetemes emberi értékek is a nyelvben át megszűrve váltak egy nemzet köztulajdonává. A tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúra elvont fogalmával szemben A. Gavrilă állítja, hogy a kultúra tartalmában és formájában is nemzeti. A különbség csak az, hogy a nemzeti kultúra a kapitalizmusban osztályjellegű volt, s csak a szocializmusban vált az egész nép tulajdonává.

De az érett szocialista társadalom mind nemzeti, mind nemzetiségi vonatkozásban átveszi a múlt haladó értékeit. Napjainkban kortársunkká válik „az iskolák felette szükséges voltáról“ értekező Apáczai Csere János és tanítványa, az államférfi, gazda, építész és emlékiratíró Bethlen Miklós; az őshazát kutató Kőrösi Csoma Sándor és a demokráciát nyugatról hozó Bölöni Farkas Sándor; a semmiből új világot teremtő Bolyai János és a hazai tájvilágot feltáró Orbán Balázs. A befelé fordulás és a kitekintés, az anyanyelv művelése és a szellem sokirányú rugalmassága — mind sajátosságává válik nemzetiségi művelődésünknek és műveltségünknek.

9. *Nemzeti sajátosság*, nemzeti öntudat — ez az, amit az egy nyelven beszélő nép azonos területen, adott gazdasági és kulturális viszonyok között kialakít. A nyelv, a terület, a közösségi élet — adotttság, a sajátosság és az öntudat — eredmény. Itt válnak el egymástól a nemzet objektív és szubjektív ismérvei.

Ha nemzeti sajátosságokról beszélünk, kettős veszélyt kell elkerülnünk. A nacionalisták szeretik ragyogó színekben feltüntetni nemzetüket, s a legnemesebb jellembeli és szellemi ékességekkel ruházzák fel annak tagjait. Ebből következik a többi nép lebecsülése. Eötvös József írta: talán nem is létezik nyelv, melyben valamely példabeszéd ki ne fejezné, hogy a nép nagy tiszteletben tartja önmagát és megvetéssel viseltetik szomszédai iránt... Leninnek közismert a nagyoroszok nemzeti büszkeségéről írott cikke. Benne felsorolja, hogy mire lehetnek büszkék és mit kell szégyelniük az orosz hazafiaknak. Nos, ha minden nemzet történetében két kultúra volt jelen, akkor a nemzet jellemvonásait is ebből a kettős szempontból kell megítélnünk.

A másik veszély az, hogy a nemzetek jellemvonásai a történelmi helyzettől függően változnak. Voltaire a XVIII. században az angol nemzetről szóló leveleiben még megróttta a franciákat konzervativizmusuk miatt, és az angolokat állította a forradalmiság példaképeinek, hogy aztán 1789-től kezdve a szerepek felcserélődjenek. Herder még azt írta 1774-ben, hogy „mi, németek, emberbarátok, világpolgárok vagyunk“, s mi lett az emberbarátságból, a világpolgárságból II. Vilmos és Hitler alatt? Nincs tehát időtlen nemzeti jellem, mint ahogy felsőbb- és alsóbbrendű népek sincsenek, legfeljebb fejlettségi fokuk különböző.

A nemzeti jelleg tehát a nemzet objektív adottságaiból következik, s a nyelv színeiben, az ország viszonyaiban, a nemzetársadalom gazdasági, politikai és kulturális összetételében éppen úgy megnyilvánulhat, mint a jellemközösségben, amelyet szocialisták („Charaktergemeinschaft“) és kommunisták („pszihiceszkijsz szklad“) egyaránt elismernek. Így aztán a nemzeti sajátosság átmenet a nemzet tárgyi és alanyi ismérvei között. Objektív benne mindaz, ami a nyelv, terület, társadalom jellegzetességeit tükrözi. Szubjektív a jellem közossége, a nemzet tagjait jellemző, más nemzet tagjaitól megkülönböztető lelki alkat.

Az pedig természetes, hogy nemcsak a nemzeteknek, hanem a nemzetiségeknek is megvan a maguk sajátossága, ami nemcsak az elmosódó testi jegyekben (hiszen a közös származás csak kis és zárt területen élő népeknél szembeötlő), hanem a néprajz tárgyaiban (építkezés, munkaeszközök, viselet), hanem a vérmérsékletben, hajlamokban, életfelfogásban, magatartásban is kifejezésre jut. Természetesen ez is csak az általános emberi tulajdonságoknak valami, az illető nemzetiségre jellemző ötvözet, és a történelmi helyzettől függően változik.

Ha a nemzeti sajátosság még szorosan kapcsolódik a nemzet tárgyi ismérveihez, a *nemzeti öntudat* a nemzet igazi szubjektív tényezője. A nemzeti öntudatban a nemzeti sajátosság tükröződik, a kettő egymást kölcsönösen feltételezi.

Az idealista elméletek az öntudatot tették meg a nemzet legfőbb ismérvének, és az objektív adottságokról lemondva, társadalomlélektani okokkal magyarázták a nemzet keletkezését. Eötvös József az „összetartozandóság tudatá“-nak, Hauser „kollektív öntudat“-nak, Redslob „a közös géniusztudatá“-nak mondja a nemzetet, Aurel Popovici szerint pedig a nemzeti öntudat a nemzet „cogito ergo sum“-ja. René Johannet a „lélektani erők“-et tartja döntőnek, Ramsay Muir az öntudatból az együttérzés elemeit, E. Boutroux az együttélés akaratát vezeti le, Bertrand Auerbach szerint pedig a nemzet anyagtalán, mint a villamosság.

Messze vezetne, ha a nemzet szubjektív elméletét részeire bontanók, s mivel a történelmi materialista felfogás ellenérvei e tekintetben közismertek, inkább a nemzet fogalmának kettős értelmét válasszuk szét, amelyet az idézett elméletek többé-kevésbé elködösítenek.

A nemzeti öntudat a nemzet és az egyén oldaláról közelíthető meg. Minden nemzetnek és nemzetiségnek van egy kollektív öntudata; ez magatartásában jut kifejezésre. De nemzeti öntudatról beszélhetünk az egyén vonatkozásában is, akinek a tudatát a környezet és a nevelés formálja. Az egyén többnyire elfogadja azt, amibe beleszületik, vagy amire tanítják, de úgy is van, hogy ez a tudatosodás alacsony fokon következik be, vagy be sem következik, hanem az egyén más családi, társadalmi környezetbe kerül, és elhagyja nemzetiségét. Ez az áramlás mindig inkább a nemzetiségtől a nemzet felé halad, mint fordítva.

Ha azonban a nemzeté formálódott közösségben megvan az összetartozás tudata, amelyet érzelmi és akaratú tényezők is színeznak, akkor ettől az öntudattól a nemzetiségi közület sem lehet mentes. Ennek tagjai is rokonnak érzik egymást, és közös célokra törekednek. Lenini gondolat az, hogy a munkásosztály csak úgy tud megerősödni, ha a nemzet határai között szervezkedik, s a nemzetek a társadalmi fejlődés magas fokán is sokáig fenn fognak maradni. Ugyanez mondható a nemzet kicsinyített má-

sáról, a nemzetiségről, melynek útja szintén nem az asszimilálódás, a beolvadás, hanem az integrálódás, a beilleszkedés felé vezet. S ha ez a nézet nemcsak az elméleti vizsgálódás eredménye, hanem a legilletékesebb helyről is elhangzott, akkor ez azt jelenti, hogy szocialista államunk a román nemzet és az együttélő nemzetiségek létét, fejlődését egyaránt biztosítja.

10 Mi hát a nemzetiség, nem elvontan, hanem itt és most?
A történelem folyamán összeforrt tartós etnikai közösség.
A nemzetiség saját országában nemzetikisebbség és más nemzettel, nemzetiségekkel alkot államot.

A nemzetiség tömegben vagy szétszórtan, szervezeten vagy szervezetlenül élhet egy állam területén, de tagjait egybekapcsolja a közös nyelv és a közös hagyományokban gyökerező kultúra.

A nemzetiség sajátos minőséget jelent. Ez az összetartozás tudatában, tagjainak együttérzésében és nemzetiségük megtartására, fejlesztésére irányuló akaratában nyilvánul meg. Az együttélés tudata pedig sajátos meghatározó jegyei közé tartozik.

A nemzetiség a vele állami közösségben élő többségi nemzet és az együttélő többi nemzetiség oldalán, a közös haza építésében biztosítja jövőjét.

Hincz Gyula: Női figura (1964)

